

Indicators Analyzing of Economic Justice in Iran

***Mohammad Javad Ezzati**¹, **Morteza Ezzati**², **Amir Hossein Mozayani**³

1. MA Student in Economics, Faculty of Economics, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
2. Associate Professor of Economics, Faculty of Economics, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
3. Associate of Economics, Faculty of Economics, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Use your device to scan
and read the article online

Citation: Ezzati, M. J., Ezzati, M., & Mozayani, A. H. (2021). [Indicators Analyzing of Economic Justice in Iran]. *Quarterly Journal of the Macro and Strategic Policies*, 9 (3), 610-631. <https://doi.org/10.30507/JMSP.2021.251253.2134>

<https://doi.org/10.30507/JMSP.2021.286294.2249>

20.1001.1.23452544.1400.9.35.7.7

Funding: See Page 628

Received: 05/29/2021

Accepted: 06/23/2021

Available Online: 09/23/2021

Article Type: Research paper

Key words:

Justice index; mixed index of justice; justice-based development, economics justice.

ABSTRACT

This study investigates the main elements of evaluating economic justice in Iran. Analyzing the suggested indexes in the field of justice has been effective so far as elements, weaknesses and potentialities are concerned. Accordingly, first, the concept of justice was investigated, considering the structure of the Islamic Republic of Iran based on the laws and conditions. The elements were analyzed in four sections of lack of discrimination, equality of achievements, possibility of achieving opportunities, and justice regarding the concept of self, disregarding the classical definition of equality. Reviewing the studies in Iran and world, four indexes were selected for Iran. They were investigated comparatively and the results were reported. Finally, some suggested elements for indexation were given so that they could be employed based on their compatibility with the concept of justice and Iran's economic condition in evaluating justice.

JEL Classification: C43, F63, D63.

* Corresponding Author:

Mohammad Javad Ezzati

Address: Tarbiat Modares University, Tehran

Tel: +98 (912) 4478837

E-mail: ezzatimohammadjavad@gmail.com

تحلیل مؤلفه‌های عدالت اقتصادی ایران

* محمدجواد عزتی^۱، مرتضی عزتی^۲، امیرحسین مزینی^۳

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد، دانشکده اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۲. دانشیار گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۳. دانشیار گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

20.1001.1.23452544.1400.9.35.7.7

چکیده

تاریخ دریافت: ۸ خرداد ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۲ تیر ۱۴۰۰

تاریخ انتشار: ۱ مهر ۱۴۰۰

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

کلیدواژه‌ها:

شاخص عدالت، شاخص ترکیبی عدالت، توسعه عدالت محور، عدالت اقتصادی.

در این پژوهش، مؤلفه‌های اصلی سنجش عدالت اقتصادی در ایران تحلیل شده است. بررسی شاخص‌های ارائه شده در زمینه عدالت در شناخت مؤلفه‌ها، و ضعف‌ها و قوت‌های شاخص‌های تبیین شده تا کنون مؤثر بوده است. از این رو ابتدا مفهوم عدالت از منظر علمی و اندیشمندان بررسی شد و سپس با توجه به ساختار کشور جمهوری اسلامی ایران از منظر قانون کشور و شرایط ایران مورد تحلیل قرار گرفت. مؤلفه‌های مورد بررسی در چهار زمینه اصلی عدم تبعیض، تساوی در استحقاق‌ها، امکان دستیابی به فرصت‌ها و عدالت در مفهوم خود، مجزا از تعاریف سنتی برابری، تحلیل شد. با بررسی پژوهش‌های صورت گرفته در ایران و جهان، از میان شاخص‌های ارائه شده برای اقتصاد ایران، چهار شاخص انتخاب شد. شاخص‌های برگزیده پژوهش به‌طور جداگانه و در کنار یکدیگر بررسی گردید، مؤلفه‌های مشترک و خاص هر شاخص مورد تحلیل قرار گرفت و سپس نتیجه بررسی بیان شد. در نهایت مؤلفه‌های پیشنهادی برای شاخص‌سازی ارائه گردید تا بتوان مؤلفه‌هایی با مطابقت بیشتر با مفهوم عدالت و مناسب برای اقتصاد ایران را در سنجش عدالت به کار گرفت.

طبقه‌بندی JEL: C43, F63, D63

* نویسنده مسئول:

محمدجواد عزتی

نشانی: تهران، دانشگاه تربیت مدرس

تلفن: +۹۸ (۹۱۲) ۴۴۷۸۸۳۷

پست الکترونیک: ezzatimohammadjavad@gmail.com

۱. مقدمه

در بررسی مفهوم عدالت در اقتصاد ایران، از تعاریف پایه علمی، قانون اساسی ایران، آموزه‌های مذهبی و نظر اندیشمندان استفاده می‌شود. بررسی عدالت و سنجش روند حرکت کشور در راستای تحقق عدالت اهمیت ویژه‌ای دارد. اهمیت شاخص عدالت و چگونگی تحلیل آن در زمینه سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌های کشور و اثرات سیاست‌ها در زندگی تمام مردم جامعه از مفاد قانونی اشاره‌شده به آن در قانون اساسی، برنامه‌های توسعه و سند چشم‌انداز ایران روشن است. از این رو پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه، با دیدگاهی جامع در گستره‌ای مورد پذیرش از عدالت، اقدام به شاخص‌سازی و تحلیل آن کرده‌اند. هرچند سنجش نهایت بررسی یک پدیده نیست، بررسی عدالت و شاخص‌های ساخته‌شده در این زمینه می‌تواند بر سیاست‌گذاری‌ها و تحلیل شرایط اقتصادی کشور اثرگذار باشد. با توجه به آنچه بیان شد، در این مقاله تلاش شده است تا مؤلفه‌های سنجش عدالت در اقتصاد به صورت مجزا و ترکیب آن‌ها بررسی شود. افزون‌بر این، با ارائه معیارهایی علمی، به بررسی مزایا و معایب هر یک از شاخص‌های ساخته‌شده در این موضوع پرداخته شده تا زمینه‌ساز ایجاد شاخصی کارا تر شود.

بررسی عدالت در ایران باید بر پایه علم اقتصاد، علوم مرتبط دیگر (دارای پایه علمی بر مبنای روش‌های محاسباتی پذیرفته‌شده)، قانون جمهوری اسلامی ایران، ویژگی‌های مردم ایران، آموزه‌های دینی و رفتاری مردم و نظریه‌های پذیرفته‌شده اندیشمندان در این حوزه باشد.

همان‌طور که در سند چشم‌انداز کشور بر عدالت و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن به دفعات با ذکر مواردی، از جمله عادلانه، عدالت اجتماعی، برخوردار، دارای فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد، دور از تبعیض و دیگر موارد نشانگر عدالت، تأکید شده، به پدیده‌هایی که نتیجه حضور عدالت هستند نیز، مانند بهره‌وری، دوری از فقر، بهره‌مندی از محیط زیست، ارتقای درآمد سرانه، تأمین اجتماعی، محوریت حقوق انسان‌ها و کرامت انسانی، اشاره شده است. بدین ترتیب، می‌توان بیان کرد که چشم‌انداز ایران در منظر اقتصادی نوعی عدالت را در دستور کار قرار داده و چنانچه وضعیت عدالت بهبود یابد، می‌توان به این چشم‌انداز نیز دست یافت؛ در غیر این صورت، دستیابی به این چشم‌انداز مقدور نخواهد بود. همچنین در قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران، مصوب مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۵) ماده ۱ بند ۲ و ماده ۳، ماده ۲۸، ماده ۳۰ و ماده ۶۴ به اهمیت و جزئیات عدالت اشاره شده است.

با توجه به آنچه در اهمیت مطالعه عدالت بیان شد، می‌توان عدالت در اقتصاد ایران را

با بررسی پژوهش‌های انجام‌شده و مقایسه آن‌ها واکاوی کرد تا بتوان به سطح بالاتری از کارایی در پژوهش دست یافت. بررسی مقایسه‌ای از چند جهت دارای اهمیت است. اول اینکه، مقایسه بین آنچه انجام شده است، می‌تواند مشترکات پذیرفته‌شده و ردشده در پژوهش‌های محققان را روشن کند و در موارد ردشده برپایه استدلال‌های علمی، پژوهش‌های جدیدی صورت نپذیرد و به‌جای آن در رفع کاستی‌ها و ایرادها جهت بهبود کارکرد شاخص عدالت در موضوع قدم برداشته شود. دوم اینکه، می‌توان با توجه به چارچوب نظری موجود، برخی مبنایی به‌کاررفته را که درست‌نمایی شاخص را کاهش می‌دهند، حذف کرد و با مبنای نظری کامل‌تری به شاخص‌سازی‌های هرچه کاراتر رسید.

در موضوعات علمی، هرچه بررسی بیشتری انجام شود، تکامل بیشتری صورت می‌گیرد که بنابه خاصیت رو به رشد بی‌وقفه علم، برای انجام فعالیت علمی در هر زمینه‌ای، آگاهی به ضعف‌ها و قوت‌های کارهای پیشین راهنمایی برای فعالیت‌های آتی خواهد بود. بررسی مقایسه‌ای برپایه معیارهای پذیرفته‌شده شکل می‌گیرد و مطابقت شاخص‌ها با اصول، مبنای درست‌نمایی و صحت و مطابقت نتایج با واقعیت را بررسی می‌کند.

معیارهای نظری همچون عدالت به‌دلیل کیفی بودن و وابستگی به اصول اعتقادی و اجتماعی، نیازمند شاخص‌سازی و کمی شدن است. از سوی دیگر، بررسی عدالت مستلزم شناخت جامعه یا جوامع مورد بررسی، ویژگی‌ها و خصوصیات هریک است.

در این پژوهش، ابتدا مبنای نظری عدالت بیان شده و سپس شاخص‌های اصلی کارشده در ایران مورد بررسی قرار گرفته است. پس از آن، با یک نظرسنجی طراحی‌شده که مختص این پژوهش است، نتایج و روند هریک مقایسه شده است. در پایان نتیجه‌گیری و ارائه مؤلفه‌های مورد بررسی جهت سنجش نحوه عملکرد و تنظیم سیاست‌گذاری‌های آتی در راستای بهبود وضعیت عدالت آمده است.

۲. پیشنهاد تحقیق

گفتنی است که با توجه به لزوم و اهمیت موضوع پژوهش، مطالعات انجام‌شده در ایران به حد کافی نبوده و نیاز به پژوهش‌های بیشتری احساس می‌شود. از این میان، به برخی از تحقیقاتی که در منظر این پژوهش اهمیت بیشتری دارند، اشاره شده است.

عیوضلو (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «مروری بر معیارهای عدالت اجتماعی و اقتصادی در تطبیق با چارچوب شریعت اسلام» اقدام به استخراج معیارهای عدالت برای تبیین شاخص عدالت کرده است.

عزتی، سیف و ملکی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «شاخص تبعیض اقتصادی به‌عنوان

زمینه‌ساز تهدید نرم و ارزیابی آن در جمهوری اسلامی ایران»، تبعیض اقتصادی را که یکی از مؤلفه‌های عدالت است، واکاوی کرده‌اند.

عیوضلو و کریمی‌ریزی (۱۳۹۴) در مطالعه‌ای با عنوان «شناسایی و اندازه‌گیری شاخص عدالت و کارایی در نظام بانکی؛ مورد مطالعه: بانک توسعه صادرات ایران، استان اصفهان» ارتباط عدالت با کارایی و تعریف معیارهای محاسبه شاخص عدالت را بررسی کرده‌اند.

سیدنورانی و خاندوزی (۱۳۹۱) در مقاله «مبنای نظری سنجش عدالت اقتصادی در اسلام»، مفهوم عدالت اقتصادی و مبنای نظری آن در دیدگاه‌های مختلف را واکاوی کرده‌اند.

یوسفی‌شیخرباط و زندیه (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی عملکرد اقتصاد ایران از دید عدالت»، به بررسی وضعیت و روند اقتصاد ایران از منظر عدالت، با محور قرار دادن رویکرد حضرت علی (ع) در عهدنامه مالک اشتر، پرداخته‌اند.

خاندوزی، مصطفوی و سرآبادانی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «بررسی شاخص‌های عدالت در اقتصاد متعارف و ارزیابی آن‌ها از منظر اسلامی» به بررسی قابلیت استفاده شاخص‌های عدالت تعریف‌شده برای ایران، نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها و مقایسه با معیار چندبُعدی عدالت اسلامی همت گماشته‌اند.

کشور مالزی نیز با انتشار طرح اقتصاد اسلامی مالزی توسط وزارت برنامه‌ریزی ملی این کشور در سال ۲۰۱۹ م، به بررسی و تبیین راهکارهای اقتصاد اسلامی قابل استفاده در مالزی پرداخته است.

سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD) (2019) که در راستای بهبود قواعد برای زندگی بهتر فعالیت می‌کند، شاخص عدالت را برای کشورهای عضو بررسی و محاسبه کرده است.

پروژه عدالت جهانی (WJP) (2019) با بررسی نقش قانون در عدالت، به تحلیل این شاخص پرداخته است.

۳. چارچوب نظری

با توجه به تعاریف متفاوت عدالت از منظرهای مختلف، هر پژوهشی تعریفی منطبق بر مؤلفه‌های مورد نظر خود را بیان کرده است. از آنجا که مبنای عقلایی‌ترین منبع شناسایی تعریف و مفهوم است، با بررسی نظرات متخصصان می‌توان به جمع‌بندی بهتری در تعریف رسید. از این رو پس از ارائه تعاریف و نظرات معتبر برای عدالت، ارائه پایه‌های نظری شاخص عدالت و بررسی هریک از مؤلفه‌ها با معیاری در زمینه عدالت، به بررسی شاخص‌های ارائه‌شده پرداخته شده است. در ادامه به‌منظور پوشش بیشتر مفهوم عدالت،

زیرشاخص‌های جدیدی برای تبیین بهتر این شاخص معرفی شده است. تمام این مراحل نیازمند مبنای نظری است که این پایه‌ها در این بخش بیان شده است.

۱-۳. عدالت در منظر ادبیات

عدل مقابل ظلم است و در فرهنگ معارف اسلامی، در معنای احقاق حق و اخراج حق از باطل است و امر متوسط میان افراط و تفریط را نیز عدل گویند. همچنین لغتنامه دهخدا اضافه کرده که عدالت در شریعت عبارت است از استقامت در طریق حق و اجتناب از آنچه در دین محظور است. نفیسی هم عدل را به معنای برابری و تساوی و انصاف و داد و ضد جور آورده است.

۲-۳. عدالت در منظر اندیشمندان

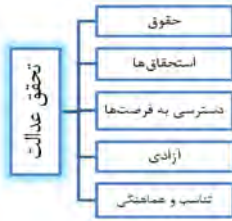
عدالت در مفهوم خود در فلسفه علم جا دارد و به لحاظ مؤلفه‌های آن، در حوزه علوم اقتصادی بررسی می‌شود. از این رو در اصطلاح متفکران، در معانی مختلفی به کار رفته که از جنبه کاربردی آن می‌توان برابری، مساوات، انصاف و بی‌طرفی را برداشت کرد.

مطهری (۱۳۵۹) عدالت را به معنای ایجاد امکانات مساوی قانونی و اجرای اقدامات اسلامی در قانون به‌طور مساوی دانسته است. وی همچنین عدالت را به معنای تساوی و نفی تبعیض، و رعایت تساوی در استحقاق‌ها ذکر کرده است. **رالز (۱۹۹۹)** نیز عدالت را حق برخورداری یکسان از آزادی‌های اساسی برابر دانسته است. به تفسیر مرحوم **علامه طباطبایی (۱۴۱۷)**، اصل محوری در بهره‌برداری از ثروت‌ها این است که ثروت‌ها برای همه مردم است.

۳-۳. عدالت اقتصادی

مسئله اصلی در عدالت اقتصادی، مراعات حقوق اقتصادی در حوزه رفتارها و روابط اقتصادی و عدم تبعیض در امکانات و فرصت‌های اولیه در اختیار افراد است. این امر به صورت هدف اقتصادی، هنگامی به‌طور کامل محقق می‌شود که هر یک از افراد جامعه به حق خود از ثروت و درآمدهای جامعه دست یابند. گفتنی است که عدالت به هیچ‌وجه مترادف برابری نیست و نیز رعایت عدالت به مفهوم بهره‌مندی یکسان همه افراد از منابع و درآمدهای کشور تلقی نمی‌شود، بلکه هر کس باید بنابر معیار حق و با توجه به تلاش، استعداد، سرمایه اجتماعی، انسانی و مالی، و سطح ارزش اقتصادی فردی‌اش به استحقاق خود برسد تا عدالت رعایت شده باشد. این تعریف با قوانین کشورهای مختلف، مانند ایران، در زمینه قوانین مالکیت و کسب، با آموزه‌های اسلامی (سوره کهف، آیه ۳۰ و سوره هود، آیه ۸۵)، تعریف **فارابی (۱۳۷۱)** از عدل طبیعی مبنی بر اینکه محصول تلاش هر کس باید به خودش برگردد نیز مطابقت دارد و هماهنگ است.

1. Rawls

شکل ۱. فرایند پایه‌های تحقق عدالت معرفی شده در این پژوهش

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

۴-۳. نگاهی به شاخص‌های انتخابی پژوهش

همان‌طور که برای بررسی یک موضوع در اقتصاد ایران، از جنبه‌های گوناگون بدان پرداخته می‌شود، در بررسی مؤلفه‌های عدالت نیز باید جنبه‌هایی نظیر تناسب با شرایط ایران، علم اقتصاد، آموزه‌های اسلامی، فرهنگ ایران و فلسفه پایه مفاهیم لحاظ شود تا برای شرایط اقتصاد جمهوری اسلامی ایران کارایی داشته باشد. به همین جهت، از میان شاخص‌های ارائه‌شده در زمینه عدالت، چهار شاخص که در منظر این پژوهش از پایه قوی‌تری نسبت به سایر شاخص‌ها برخوردار بودند، برای بررسی انتخاب شدند.

شاخص اول

شاکری، مؤمنی، خادم‌زاده و مخزن‌موسوی (۱۳۹۸) در مقاله «درآمدی بر شاخص ترکیبی عدالت اقتصادی با رویکردی اسلامی» به بررسی عدالت در ایران با رویکرد اسلامی براساس مؤلفه‌های عدالت درون‌نسلی و بین‌نسلی از زیرشاخص‌های توزیع منصفانه منابع، فرصت‌ها و امکانات براساس شایستگی‌ها، توجه به حق منابع و عوامل تولید، توجه به حق نسل‌های آتی، سهم‌بری عوامل تولید براساس استحقاق‌ها و میزان مشارکت، بازتوزیع درآمد و ثروت و توجه به وضعیت رفاه جامعه استفاده کرده‌اند که در ادامه از آن با عنوان «شاخص اول» یاد شده است.

جدول ۱. معرفی شاخص منتخب اول

مفهوم عدالت	زیرشاخص‌های شاخص اول
عدالت اقتصادی	سهم‌بری عوامل تولید براساس میزان مشارکت و استحقاق
عدالت اجتماعی	توجه به حق منابع و عوامل تولید توزیع منصفانه منابع، فرصت‌ها و امکانات براساس شایستگی‌ها، بهبود رفاه جامعه، توجه به حق نسل‌های آتی
عدالت در حکمرانی	بازتوزیع درآمد و ثروت
عدالت سیاسی	-

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

شاخص دوم

مرتضی عزتی (۱۳۹۳) در مقاله «تدوین شاخص ترکیبی عدالت برپایه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

و سنجش آن طی یک دوره هشت‌ساله»، به تحلیل شاخص عدالت در ایران با محور قرار دادن قانون اساسی کشور، زیرشاخص‌های عدالت به‌معنای برابری، عدالت اقتصادی، عدالت اجتماعی، عدالت سیاسی و عدالت حقوقی قضایی با به‌کارگیری برابری جنسیتی و بین‌منطقه‌ای، نرخ بیکاری، تورم، آزادی اقتصادی، فقر انسانی، آموزش، بیمه، امنیت اقتصادی، سازمان‌های حمایتی، شمار جرم، خانوارهای تک‌نفره، حق اعتراض مردم و پاسخ‌گویی دولت، آزادی مطبوعات، نرخ مشارکت در انتخابات، ثبات سیاسی، کنترل فساد، نظام حقوقی و حق مالکیت، نقش قانون و کیفیت مقررات و بررسی چگونگی وضعیت و روند آن‌ها در ایران پرداخته است که در ادامه این بررسی از آن با عنوان «شاخص دوم» یاد شده است.

جدول ۲. معرفی شاخص منتخب دوم

مؤلفه عدالت	زیرشاخص‌های شاخص دوم
عدالت اقتصادی	نرخ بیکاری، تبعیض بین‌منطقه‌ای، تورم، آزادی اقتصادی
عدالت اجتماعی	آموزش، تبعیض جنسیتی، بیمه و سازمان‌های حمایتی، فقر انسانی و خانوارهای تک‌نفره
عدالت سیاسی	حق اعتراض مردم و پاسخ‌گویی دولت، آزادی مطبوعات، مشارکت در انتخابات و ثبات سیاسی
عدالت در حکمرانی	کنترل فساد، امنیت اقتصادی، شمار جرم، نظام حقوقی و حق مالکیت، نقش قانون و کیفیت مقررات

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

شاخص سوم

سیدنورانی و خاندوزی (۱۳۹۵) در مقاله «معرفی و محاسبه شاخص ترکیبی عدالت اقتصادی از منظر اسلامی در ایران» عدالت را صرفاً از جنبه اقتصادی آن، با عناصر حق مالکیت مشروع (موارد نقض مالکیت)، حق مبادله مشروع (عدم تعهد به قراردادهای مبادلاتی)، حق سهم‌بری عادلانه از تولید (نسبت دستمزد سرانه به بهره‌وری نیروی کار)، حق نیازمندان در اموال عمومی و خصوصی (به‌عنوان نماگر درصد جمعیت زیر خط فقر)، حق دسترسی عموم به منابع عمومی (اختلاف بودجه عمرانی سرانه در استان‌ها)، حق نسل‌های آتی از منابع بین‌نسلی (سهم صادرات خام‌فروشی منابع طبیعی از کل صادرات) و حق استفاده بهینه از اموال (به‌عنوان نماگر سطح بهره‌وری کل عوامل تولید) بررسی کرده‌اند که در ادامه از آن با عنوان «شاخص سوم» یاد شده است.

جدول ۳. معرفی شاخص منتخب سوم

مؤلفه عدالت	زیرشاخص‌های شاخص سوم
عدالت اقتصادی	حق مبادله، حق مالکیت، حق سهم‌بری عادلانه از تولید
عدالت اجتماعی	حق دسترسی عموم به منابع، حق نسل‌های آتی از منابع،
عدالت سیاسی	حق نیازمندان در اموال
عدالت در حکمرانی	حق استفاده بهینه از اموال

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

شاخص چهارم

خاندوزی (۱۳۹۸) نیز در کتاب *طراحی و برآورد شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی در ایران* با تأکید بیشتر بر بُعد اجتماعی در اقتصاد، با بررسی حوزه‌های اقتصادی، تبادلات اقتصادی، تعاملات اجتماعی و حکمرانی با به‌کارگیری زیرشاخص‌های توزیع درآمد و ثروت (الگوی توزیع درآمد)، فقر (درآمدی یا قابلیت)، بخشی (عدالت‌های مضاعف در بخش‌های اقتصاد)، شاخص‌های ترکیبی همسایه (رفاه اقتصادی، توسعه انسانی و فساد اقتصادی)، با بررسی بازار کار، بازارهای مالی، مسکن، مالکیت، چرخه تولید، مبادله و مصرف، کاهش فقر، رفاه اقتصادی، توزیع درآمد و نابرابری، آموزش، سلامت و محیط‌زیست در حوزه اقتصادی، خانواده، انسجام و امنیت ملی و عدالت بین‌نسلی در حوزه اجتماعی و عدالت قضایی، عدالت سیاسی و مدنی، بودجه‌ای و اداری در حوزه حکمرانی به بررسی موضوع عدالت پرداخته که در ادامه از آن با عنوان «شاخص چهارم» یاد شده است.

جدول ۴. معرفی شاخص منتخب چهارم

مؤلفه عدالت	زیرشاخص‌های شاخص چهارم
عدالت اقتصادی	فقر، عدالت میان‌بخشی اقتصاد، شاخص ترکیبی همسایه، بازارها
عدالت اجتماعی	توزیع درآمد و ثروت، عدالت بین‌نسلی، تعاملات اجتماعی
عدالت سیاسی	محیط‌زیست
عدالت در حکمرانی	حکمرانی و قضایی

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

۴. روش تحقیق

این تحقیق از نوع بنیادی، معیار تحلیل آن توصیفی و در سطح کلان اقتصاد ایران است. هدف تحقیق بنیادی در راستای بهبود و گسترش پژوهش‌ها در زمینه عدالت اقتصادی است. تحلیل محتوای هریک از شاخص‌ها بر مبنای داده‌های هریک از پژوهش‌ها و در دوره خاص مورد بررسی هریک انجام شده است.

۵. یافته‌های تحقیق؛ بررسی شاخص‌ها

۵-۱. تحلیل مؤلفه‌ها و زیر شاخص‌ها

در این بخش به بررسی مؤلفه‌های شاخص‌های ارائه‌شده و مطابقت آن با پایه‌های معرفی‌شده در پژوهش برای هریک از شاخص‌ها پرداخته شده است. بدین منظور، از این پنج مؤلفه بهره گرفته شده: «عدالت اقتصادی» به معنای رعایت حقوق و استحقاق‌ها در

رفتارها و روابط اقتصادی، «عدم تبعیض» در امکانات و فرصت‌های در دسترس افراد، «اولویت برقراری عدالت در سطح فردی»، «انصاف و همسانی با توجه به تفاوت‌های افراد» و «رعایت تساوی در استحقاق‌های متساوی».

۲-۵. بررسی عناصر مشترک بین شاخص‌ها

با توجه به مفاهیم و تعاریف بیان‌شده در ادبیات این پژوهش، محور اصلی مفهوم عدالت، احقاق حق و نبودن تبعیض است. بر این پایه، عدالت در مفهوم برابری نیست؛ از این رو در بررسی زیرشاخص‌های برابری، باید مفهوم حق و استحقاق رعایت شود. زیرشاخص‌های حق سهم‌بری عادلانه از تولید، حق نیازمندان در اموال عمومی و خصوصی، حق دسترسی عموم به منابع طبیعی، حق نسل‌های آتی از منابع بین‌نسلی، سیاست عدالت مالیاتی، توزیع منصفانه منابع، فرصت‌ها و امکانات، توزیع درآمد و ثروت، رفاه اقتصادی، مبادله و مصرف، آموزش، سلامت، عدم تبعیض جنسیتی، عدم تبعیض بین‌منطقه‌ای، امنیت، عدالت سیاسی، حق اعتراض و پاسخ‌گویی دولت و عدالت در بخش‌های اقتصاد از جمله مواردی هستند که در بررسی آن‌ها باید به رعایت استحقاق و برابری فرصت‌ها توجه ویژه‌ای کرد. برابری فرصت‌ها به معنای عدم تبعیض در امکانات اولیه در اختیار افراد در جامعه است که موجب استفاده بهینه از توانایی افراد و حرکت به سمت حداکثر بهره‌وری از امکانات موجود جامعه می‌شود و هرگونه انحصار، امتیازات ویژه در بهره‌مندی و محدودیت‌های قانونی موجب دور شدن از عدالت می‌گردد.

از میان مؤلفه‌های مورد بررسی در شاخص‌های منتخب، رعایت حق سهم‌بری از تولید، توزیع منابع، توزیع درآمد، تخصیص بودجه، مصرف و برداشت بین‌نسلی و تخصیص منابع به بخش‌های مختلف اقتصاد مواردی هستند که در آن‌ها تقسیم مساوی به هیچ‌وجه مفهومی نداشته و فقط به مقدار استحقاق‌ها وابسته است.

در مورد حق سهم‌بری از تولید مطابق پایه‌های علمی اقتصاد، سهم هر فرد در چرخه تولید به میزان بهره‌وری و تولید نهایی او بستگی دارد و برخلاف برخی دیدگاه‌های تندرو، هرگز نه از نظر علمی و نه در هیچ بخشی از قرآن کریم، توزیع یکسان و پرداختی به سربارهای اجتماع توصیه نشده است. همچنین در تخصیص منابع بین بخش‌های اقتصادی، برابری تخصیص جایگاهی ندارد و مطابق با اصول اولیه علم اقتصاد، باید تخصیص بیشتر به بخش‌هایی صورت گیرد که مزایای تولید کشور در آن باشد و بهره‌وری بیشتری در تولید آن با توجه به صرفه‌ها، ویژگی‌ها و مزایای اقتصاد کشور وجود داشته باشد.

در مورد عدالت در برداشت و مصرف بین‌نسلی منابع نیز این مورد صادق است. در برخی منابع تجدیدپذیر، با افزایش برداشت و هزینه‌کرد در تولید مجدد آن‌ها می‌توان

ظرفیت تولید را افزایش داد. منابع جانشین‌پذیر، در صورت عدم برداشت نسل فعلی، برای نسل‌های آتی منفعتی نخواهد داشت؛ اما برداشت و سرمایه‌گذاری درآمد حاصل از فروش این منابع می‌تواند موجب بهبود بخش‌های دیگر اقتصاد و در صورت لزوم، ایجاد تکانه برای رشد کشور شود. در مورد منابع تجدیدناپذیر، لزوم تقسیم برداشت آن و بهره‌مندی نسل‌های مختلف از این منابع و منافع حاصل از آن دارای اهمیت است.

توزیع درآمد و ثروت نیز باید برپایه استحقاق‌ها باشد و واحدها و بخش‌ها، متناسب با اثر و بهره‌وری خود، از درآمد و ثروت سهم داشته باشند. عدم سهم‌بری واحدها، به میزان اثر آن‌ها، موجب تضعیف بخش‌های مؤثر و کاهش تلاش جامعه در راستای بهبود بهره‌وری می‌شود. از سوی دیگر مطابق آنچه بیان شد، نباید از تحلیل وضعیت حداقل معیشتی نیز دور ماند. شرایط زندگی حداقلی برای افرادی که به هر علتی دچار فقر هستند، باید فراهم باشد؛ ولی عایدی آن‌ها نباید به قدری باشد که موجب رواج بیکاری و کاهلی در جامعه گردد.

با توجه به آنچه ذکر گردید، معیارهای سرانه، تقسیم برابر، ضریب جینی، تخصیص‌های برابر و مشابه آن‌ها که یکنواختی و یکسانی توزیع‌ها را نشان می‌دهد، در این سه دسته پذیرفته نخواهد بود. پس در تبیین هرگونه شاخصی که دارای زیرشاخص‌های این‌چنینی است، باید از این‌گونه محاسبات دوری کرد.

دسته دیگر زیرشاخص‌های مشترک، زیرشاخص‌های نظارتی و قانونی است که در جوامع مختلف میزان اثر و نوع آن متفاوت است. در راستای عدالت اقتصادی، قانون باید به گونه‌ای طراحی و اجرا شود که امکانات فعالیت، شرایط شکوفایی استعداد و امکان حضور هریک از واحدهای اقتصادی در هریک از بخش‌ها صرفاً محدود به تمایل، انگیزه و توانایی فرد باشد، نه اینکه محدودیت‌های قانونی در سر راه فعالیت اقتصادی موجب از بین رفتن عدالت شود. کنترل فساد، حمایت از حقوق مالکیت، عدم سوءاستفاده از موقعیت‌ها، نبود رانت، نبود حق و امتیاز ویژه و سلامت فضای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را می‌توان با تنظیم شاخصی با بررسی آمار تعداد موارد نقض آن‌ها، نشانگر عدم کفایت قانون یا عدم بازدارندگی قانون دانست. در مورد شاخصه‌های حکمرانی، عدالت سیاسی و قضایی، پاسخ‌گویی حکمران، حق اعتراض سیاسی مردم، آزادی مطبوعات و اختصاص اموال عمومی به خود نیز می‌توان موارد نقض را در نظر گرفت. افزایش این موارد در کشور به مفهوم بدتر شدن وضعیت عدالت و افت شاخص عدالت خواهد بود. در این مورد، شاخص‌های انتخاب‌شده جهت بررسی نیز این توضیح را پذیرفته و بررسی خود را معطوف به آمار فساد و نقض قانون گزارش‌شده نموده‌اند؛ اما مسئله اصلی در مطالعه این موارد نوع بررسی داده‌ها، نحوه محاسبات و از همه مهم‌تر صحت و قابل اتکا بودن آمار تعداد

نقض هاست. همچنین می‌توان برای این موارد از مؤلفه‌هایی با آمار قابل اتکاتری استفاده کرد؛ مانند تعداد تشکل‌های سیاسی دانشجویی و میزان فعالیت آن‌ها به‌عنوان شاخصی برای آزادی سیاسی، تعداد گروه‌ها و احزاب فعال در کشور یا تعداد احزاب تعطیل‌شده، شمار مرگ‌ومیر ناشی از بیماری‌هایی که تنها چنانچه در دوره‌های پایانی دیر تشخیص داده شوند، به مرگ می‌انجامند، تعداد کودکان بدسرپرست و بی‌سرپرست بیمار به‌عنوان شاخص‌های تأمین سلامت، وضعیت معیشتی و سلامت کودکان دهک پایین درآمدی جامعه، میزان بهره‌مندی دهک پایین درآمدی از سبد کالای حداقلی، فقدان منع تهیه و مصرف کالاهای ضروری و تعداد محرومان از تحصیل به‌علت مشکلات مالی به‌عنوان شاخص عملکرد توزیع درآمدی می‌توانند شاخص‌های واقع‌بینانه‌تر با داده‌های قابل اتکاتر جهت بررسی باشند.

دسته پایانی زیرشاخص‌های بررسی‌شده مشترک در این شاخص‌ها مربوط به فقر، جهت‌گیری منابع جامعه و نوع استفاده از اموال و دارایی‌هاست که با توجه به فرهنگ، شرایط و ویژگی‌های هر جامعه تعریف متفاوتی دارد. برای بررسی این موضوع در بیشتر پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه فقر، یا از تعریفی برای خط فقر و سنجش جامعه نسبت به آن خط مفروض، یا شاخصی ترکیبی برای فقر از وضعیت معیشت، سبد کالاهای مصرفی، درآمد و قابلیت‌ها، بازتوزیع درآمد در جامعه، نسبت درآمدی دهک اول پردرآمد به دهک دهم (کم‌درآمد) و نظیر آن استفاده شده است. با توجه به تعاریف ذکرشده در این پژوهش در مورد عدالت و بررسی فقر از جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، انسانی، آموزشی و فرهنگی که هر یک به سهم خود بر اقتصاد اثرگذارند، می‌توان بررسی فقر را نیازمند شاخصی ترکیبی و گسترده و لازمه توجه به حداقل‌های جامعه در تبیین مفهوم فقر دانست. مطابق با آنچه در این پژوهش بیان شد، از آنجا که در مسئله رعایت استحقاق در عدالت، عدم بهره‌مندی برخی و بهره‌مندی برخی بیشتر از اثرشان در چرخه درآمد ملی موجب فقر و همچنین ایرادات سیستم توزیع درآمد می‌شود و نمونه فساد است و با توجه به اهمیت بررسی آن، باید در نظر داشت که ممکن است موجب ایجاد هم‌بستگی در مدل و در نتیجه عدم توضیح‌دهندگی شاخص تعریفی شود. از سوی دیگر برخی تبعیض‌ها موجب فقر می‌شود که به‌علت محروم بودن برخی واحدها یا گروه‌های جامعه از امکانات متناسب با توانایی‌های آن‌هاست و رعایت تساوی در استحقاق‌های متساوی را برهم می‌زند و نابرخورداری از آزادی‌های یکسان افراد و واحدهای کشور می‌تواند موجب فقر آموزشی، سلامت و سایر انواع فقر گردد. از این رو فقر را می‌توان زیرشاخص مهمی در تبیین مفهوم عدالت دانست؛ هرچند در محاسبات سنجش و تحلیل شاخص مشکلات فراوانی را ایجاد می‌کند، نمی‌توان از آن در تحلیل عدالت صرف‌نظر کرد.

جدول ۵. زیرشاخص‌های مشترک

زیرشاخص‌های مشترک	نزدیکی به حوزه تحت پوشش در عدالت
رعایت حق سهام‌بری از تولید، توزیع منابع، توزیع درآمد، تخصیص بودجه، مصرف و برداشت بین نسلی و تخصیص منابع رعایت استحقاق‌ها به بخش‌های مختلف اقتصاد	
عدالت در برداشت و مصرف بین‌نسلی منابع	انصاف و آینده‌نگری
توزیع درآمد و ثروت	رعایت استحقاق‌ها
زیرشاخص‌های نظارتی و قانونی	عدم تبعیض و رعایت حقوق
فقر، جهت‌گیری منابع جامعه و نوع استفاده از اموال و دارایی‌ها	رعایت انصاف و استحقاق‌ها

فصلنامه سیاست‌های راهبردی وکلان

۳-۵. تحلیل شاخص‌های منحصربه‌فرد هریک از شاخص‌ها

علاوه‌بر مشترکات بین شاخص‌های منتخب در این پژوهش که موارد اساسی و زیرشاخصه‌های همه‌پذیر در اقتصاد برای مفهوم عدالت را بیان می‌کنند، هریک از این شاخص‌ها در برخی زیرشاخص‌ها، نوع محاسبه، بررسی و تحلیل نتایج، یکتا و منحصر هستند. در این بخش از پژوهش، زیرشاخص‌های معرفی‌شده منحصربه‌فرد هر شاخص بررسی و سپس در بخش‌های بعدی نتایج و محاسبات هریک ذکر شده است.

در شاخص منتخب اول (شاکری و دیگران، ۱۳۹۸)، ویژگی خاص مورد بررسی در این پژوهش، توجه به زیرشاخص توزیع منصفانه منابع، فرصت‌ها و امکانات براساس شایستگی‌ها و مؤلفه عدالت درون‌نسلی و بین‌نسلی است. در این مورد، عبارت شایستگی‌ها مشکلات متعددی را در تعریف به‌وجود می‌آورد. هرچند که در تعریف آن سعی کرده‌اند شایستگی را معادل استحقاق بدانند، از آنجا که در جوامع به‌طور معمول افراد خود را شایسته‌تر از دیگران می‌دانند، تعریف شایستگی به‌عنوان مفهوم ذهنی افراد، در جوامع مختلف، متفاوت است و لزوماً همان مفهوم رعایت استحقاق‌ها را ندارد. اگرچه این تعریف با تلفیق با مفهوم سهام‌بری به میزان اثر و نقش‌آفرینی در تولید ملی و ارزش‌آفرینی می‌تواند مؤثرتر و روشن‌تر باشد، به‌علت نزدیکی با توزیع درآمد و حق منابع و عوامل تولید، می‌توانند هم‌بستگی زیادی با هم داشته باشند و شاخص تعریفی را با مشکل و نتیجه آن را با تردید مواجه کنند. علاوه‌بر این، در تبیین عدالت

بین‌نسلی، بیان عدم مزیت نسل‌ها بر هم در بهره‌مندی از منابع نسبت به هم، این موضوع را مشابه حق استفاده یکسان نموده که طبق آنچه پیش‌تر نیز در این مقاله بیان شد، در راستای توسعه مزیت استفاده در دوره‌های مختلف می‌تواند متفاوت باشد و از این رو از نظر اقتصادی در عمل، دوره‌ها و نسل‌های مختلف می‌توانند در استفاده و بهره‌برداری از منابع نسبت به هم مزیت داشته باشند. پس این مسئله در واقع از پایه مستحکم علمی اقتصاد در برخی موارد برخوردار نیست.

جدول ۶. زیرشاخص‌های خاص شاخص اول

شاخص اول	
زیرشاخص‌های خاص	نزدیکی به حوزه تحت پوشش در عدالت
توزیع منصفانه منابع، فرصت‌ها و امکانات براساس شایستگی‌ها	رعایت استحقاق‌ها و عدم تبعیض
عدالت درون‌نسلی	انصاف، عدم تبعیض و رعایت حقوق و اولویت فردی
عدالت بین‌نسلی	انصاف، عدم تبعیض و رعایت حقوق

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

در شاخص منتخب دوم (شاخص ترکیبی عدالت بر پایه قانون اساسی ایران) عزتی (۱۳۹۳) عدم تبعیض از لحاظ جنسیتی و بین‌منطقه‌ای، مفهوم استحکام خانواده در عدالت اجتماعی، حق اعتراض مردم و پاسخ‌گویی دولتی، آزادی و مشارکت، ثبات سیاسی به‌عنوان عدالت سیاسی و کیفیت مقررات را منحصراً در شاخص خود بررسی کرده است. در مورد تبعیض محدود بودن معیار به دو مورد، ساده‌سازی مسئله را نشان می‌دهد؛ اما مطابق آنچه پیش‌تر گفته شد، به‌علت اهمیت نبود تبعیض در رعایت استحقاق‌ها که بخش اصلی مفهوم عدالت است، می‌توان این زیرشاخص را با مؤلفه‌های بیشتری نیز، علاوه‌بر آنچه در این شاخص و سایر شاخص‌های منتخب ارائه شده، محاسبه کرد. هرگونه عدم دسترسی به امکانات اولیه همسان در شرایط مشابه را می‌توان نماد تبعیض در نظر گرفت. هرچند کاربست این تعریف در پژوهش آسان نیست و به‌ناچار باید برخی نمادها را برای این مورد در نظر گرفت، معیارهایی نظیر محدودیت‌های کسب‌وکار، امتیازات انحصاری، نژادی، قومی، مذهبی و گروهی، و سهم گروه‌های خاص در بیت‌المال و بودجه دولت را می‌توان در این مورد لحاظ کرد که در ادامه ذکر شده است.

جدول ۷. زیرشاخص های خاص شاخص دوم

شاخص دوم	
زیرشاخص های خاص	نزدیکی به حوزه تحت پوشش در عدالت
عدم تبعیض جنسیتی و بین منطقه ای	رعایت استحقاق ها
استحکام خانواده	اولویت فرد، رعایت حقوق و استحقاق ها
عدالت اجتماعی	اولویت فرد و رعایت حقوق
حق اعتراض مردم و پاسخ گویی دولتی و آزادی و مشارکت	رعایت حقوق، انصاف و عدم تبعیض
ثبات سیاسی به عنوان عدالت سیاسی	انصاف و عدم تبعیض
کیفیت مقررات	رعایت حقوق و عدم تبعیض

فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان

در شاخص سوم (شاخص ترکیبی عدالت اقتصادی) که **سیدنورانی و خاندوزی (۱۳۹۵)** بیشتر بر اقتصادی بودن تمام مؤلفه ها تمرکز دارند، حق بهینه استفاده از اموال، به عنوان نماگر سطح بهره‌وری کل عوامل تولید، و حق نیازمندان در اموال عمومی و خصوصی، به عنوان نماینده درصد جمعیت زیر خط فقر، و ویژگی منحصر به فرد آن است. هر چند در آموزه های دینی و به خصوص در قرآن، حق معادل سهم فقرا در اموال آمده، ولی به علت شرایط سخت بررسی این سهم و مطابق آنچه پیش تر در این پژوهش بیان شد، همه افراد باید از حداقل معیشت و حقوق زندگی برخوردار باشند؛ اما این مسئله نباید توازن استحقاق دریافتی ها بر اساس ارزش در تولید ملی را برهم زند یا موجب رواج کاهلی و بیکاری در جامعه گردد. از سوی دیگر در احکام استفاده در اسلام، صاحبان حق تا زمانی صاحب حق استفاده اند که استفاده صحیح نمایند. این موضوع کنار قوانین حمایت از حقوق مالکیت است و توزیع درآمد بر مبنای استحقاق ها تا حدودی تعریف معیاری برای آن را پیچیده می کند و نمی توان به سطح بهره‌وری تنها به منزله شاخصی جامع در این موضوع نگریست.

جدول ۸. زیرشاخص های خاص شاخص سوم

شاخص سوم	
زیرشاخص های خاص	نزدیکی به حوزه تحت پوشش در عدالت
حق بهینه استفاده از اموال	رعایت حقوق و استحقاق ها
حق نیازمندان در اموال	انصاف، اولویت فرد و عدم تبعیض

فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان

در شاخص چهارم (شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی در ایران)، **خاندوزی (۱۳۹۸)** علی‌رغم عنوان عدالت اجتماعی، بیشتر مؤلفه‌های محاسبه خود را اقتصادی انتخاب کرده و تأثیر و پیامدهای اقتصادی را بررسی نموده است. ویژگی مهم این شاخص لحاظ کردن وضعیت بازارها، محیط‌زیست، انسجام و امنیت ملی و عدالت در حوزه حکمرانی با مؤلفه‌های بودجه‌ای، اداری، سیاسی و مدنی است. مسئله بررسی اداری، سیاسی و مدنی مشابه محاسبات سایر شاخص‌ها در زیرشاخص‌های قضایی و سیاسی است که بیان دیگری از آن است. توجه به ساختار بازارها و محیط‌زیست به‌نظر ویژگی مهمی است، ولی به‌علت کلیت بررسی، باید برای آن‌ها زیرشاخص‌هایی تعریف کرد که در واقع این کار آن را شبیه به زیرشاخص‌های دیگر می‌کند و این نزدیکی ممکن است عامل ایجاد هم‌بستگی نیز باشد. اما از آنجا که مطابق تعاریف، در مفهوم عدالت حق صرفاً محدود به انسان‌ها نیست و تمام موجودات را دربر می‌گیرد، بررسی عدالت در حوزه محیط‌زیست بسیار حائز اهمیت است و محاسبه آن به واقعی‌تر شدن و شمول شاخص معرفی شده کمک می‌کند. در حوزه تخصیص بودجه نیز، همان‌طور که پیش‌تر در این پژوهش بحث شد، داده‌های سرانه نماینده خوبی در زمینه عدالت نخواهند بود؛ اما از آنجا که در تعالیم دینی بر عدالت حاکم اسلامی تأکید فراوان شده، بررسی وضعیت عدالت در سطح حکمرانی نیز از مؤلفه‌های مهم در تبیین شاخص عدالت است.

شاخص چهارم

جدول ۹. زیرشاخص‌های خاص شاخص چهارم

زیرشاخص‌های خاص	نزدیکی به حوزه تحت پوشش در عدالت
وضعیت بازارها	عدم تبعیض، اولویت فرد و رعایت حقوق
محیط‌زیست	عدم تبعیض و رعایت حقوق و استحقاق‌ها
انسجام و امنیت ملی	عدم تبعیض، رعایت حقوق
عدالت اداری، سیاسی و مدنی	عدم تبعیض، رعایت حقوق
تخصیص بودجه	عدم تبعیض

۶. نتیجه

در راستای بهبود، واقعی‌تر کردن، جامعیت و مطابقت بیشتر شاخص عدالت با تعاریف علمی، اسلامی و قانونی به‌منظور کاربردی‌تر شدن شاخص برای بررسی وضعیت ایران، با توجه به آنچه در این پژوهش بیان شد، دوری از مفهوم برابری و نزدیکی به مفهوم عدالت براساس رعایت استحقاق‌ها و بهره‌مندی از فرصت‌هایی که حق افراد باشد، چه از منظر قانونی و چه

از منظر علمی و اسلامی، پسندیده تر و واقع گرایانه تر است. در مورد این موضوع، برای نمونه روال و رویه بودن حق و امکان تأسیس مهدکودک برای تمام افراد دارای تخصص، سلامت روان و توانایی های متناسب با کار و عاری از سوء پیشینه، و ممنوع بودن این حق و امکان برای افراد بی تخصص و سابقه دار، در اصل خلاف برابری و مطابق عدالت است. هر چند که در این موارد، باید از انحصاری شدن بازارها و ایجاد حقوق انحصاری توسط افراد به بهانه های مختلف جلوگیری کرد. برای نمونه فرایند داروسازی عملی تخصصی و نیازمند مجوزهای لازم است، اما کار داروفروشی و مدیریت داروخانه، به عنوان یک بنگاه اقتصادی، به تخصص دارویی و پزشکی نیازی ندارد؛ اما طی دوره های مختلف، کم کم به دلیل نفوذ نظام پزشکی، این چنین حقوق انحصاری در کشور که موجب دور شدن بازارها از شرایط رقابت شده و در تضاد با عدالت است، رواج یافته است. پس برای بررسی دقیق تر مفهوم عدالت و نگرانی بهتر باید این مسئله را در فرایند شاخص سازی، به ویژه در انتخاب زیرشاخص ها، در نظر گرفت.

از سوی دیگر با توجه به تعریف رعایت استحقاق در عدالت، بیان یکنواختی های توزیع و تخصیص نیز نمی تواند معیار خوبی باشد. بهتر است از تحلیل های سرانۀ ساده پرهیز شود و تخصیص و توزیع وزن دار محاسبه شود؛ به این صورت که تخصیص بیشتر به بخش های دارای مزیت بیشتر صورت گیرد و توزیع مایل به بخش هایی با اثرگذاری بیشتر در جریان تولید ملی باشد تا مطابقت بیشتری با تعریف معیار عدالت جمع بندی شده در این بررسی داشته باشد.

همچنین می توان در بخش سیاسی از مؤلفه های با آمار قابل اتکاتری استفاده کرد؛ از جمله تعداد تشکلهای سیاسی و احزاب، میزان فعالیت و آزادی فعالیت آنها، تعداد احزاب تعطیل شده، نبود منع تهیه و مصرف کالاهای ضروری، تعداد محروم ماندگان از تحصیل به عنوان شاخص عملکرد ایجاد فرصت های عادلانه می توانند موجب کاهش دسترسی به موضوعات علمی، منابع روز دانش و در نتیجه فقر آموزشی جامعه شوند. همچنین نوع سیاست های محدودکننده مبادلات بانکی در عرصه بین المللی می تواند به دلیل عدم دسترسی، موجب فقر در زمینه های دیگر شود؛ به ویژه در زمینه های سلامت، آموزش و تکنولوژی که فراهم آورنده فقر در زمینه های دیگر نیز می گردد و از راه فقر، عدالت را تضعیف می کند و شاخص آن را کاهش می دهد.

درباره شاخص فقر نیز می توان گفت از آنجا که در مسئله رعایت استحقاق در عدالت، عدم بهره مندی برخی و بهره مندی برخی بیشتر از اثرشان در چرخه درآمد ملی موجب فقر و همچنین ایرادات سیستم توزیع درآمد می شود و نمونه فساد است و با توجه به اهمیت بررسی آن، باید در نظر داشت که ممکن است موجب ایجاد هم بستگی در مدل و در نتیجه عدم توضیح دهندگی شاخص تعریفی شود. از سوی دیگر برخی تبعیض ها پدیدآورنده فقر است که به علت عدم دسترسی برخی واحدها یا گروه های جامعه به امکانات متناسب

با توانایی‌های آن‌ها بوده و رعایت تساوی در استحقاق‌های متساوی را برهم زده است. نابخورداری از آزادی‌های یکسان افراد و واحدهای یک کشور می‌تواند موجب فقر آموزشی، سلامت و سایر انواع فقر گردد. از این رو فقر را می‌توان زیرشاخص مهمی در تبیین مفهوم عدالت دانست. هرچند می‌تواند در محاسبات سنجش و تحلیل شاخص مشکلات فراوانی را ایجاد کند، نمی‌توان در تحلیل عدالت از آن صرف‌نظر کرد.

جدول ۱۰. زمینه‌های زیرشاخص‌های جدید

زمینه‌های عدالت	زیرشاخص‌های جدید
تعریف و پایه	دوری از مفهوم برابری و نزدیکی به مفهوم عدالت براساس رعایت استحقاق‌ها و بهره‌مندی از فرصت‌هایی که حق افراد باشد
رعایت استحقاق‌ها	به‌کارگیری زیرشاخص‌های وزن‌دار و دوری از معیارهای همسانی و یکنواختی
عدالت سیاسی	آزادی فعالیت به مفهوم تعمیم‌یافته آن و وجود فرصت‌های عادلانه
فقر	توزیع براساس استحقاق و سهم‌بری وزن‌دار به وزن نقش در تولید
سلامت	سهولت دسترسی بموقع در زمان نیاز
عدالت قضایی و حکومتی	عدم تبعیض، شفافیت و سیاست‌های محدودکننده
آموزشی	عدم دسترسی به منابع آموزشی
اجتماعی	نوع طبقه‌بندی جامعه

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

شکل ۲. لازمه‌های مبنایی عدالت معرفی شده در پژوهش

با توجه به اهمیت عدالت و شاخص آن جهت تبیین و بررسی وضعیت موجود و برنامه‌ریزی آتی، پژوهش‌های انتخابی در این پژوهش شاخص‌های ارزنده و قابل توجهی هستند. شاخص اول (شاکری و دیگران، ۱۳۹۸) دورترین شاخص از واقعیت است و با استفاده از مفهوم برابری از معنای عدالت دور شده است. البته در بخش توجه به توزیع منصفانه براساس شایستگی‌ها و ورود این معیار به شاخص، گام مؤثری در تبیین شاخص‌های عدالت در ایران برداشته است. شاخص دوم (عزتی، ۱۳۹۳) از نظر ورود عدم تبعیض‌ها و عدالت سیاسی در بررسی، گام مؤثر خود را در توسعه شاخص عدالت در ایران برداشته است. شاخص سوم (سیدنورانی و خاندوزی، ۱۳۹۵) بنابه تعریف بسیار وابسته خود در راستای برابری و یکسانی حقوق و سهم‌ها، نتایج دور از واقعی ارائه نموده، ولی با ورود حق استفاده بهینه از اموال گام مؤثری را در تبیین شاخص‌های فقر در ایران برداشته است. شاخص چهارم (خاندوزی، ۱۳۹۸)، با استفاده از مؤلفه‌های محیط‌زیست، امنیت ملی و بررسی بازارها، گام مؤثری در ساخت شاخص‌های عدالت در ایران بوده است، ولی از جهت تعدد متغیرهای تعریف‌شده موجب ایجاد هم‌بستگی بین اجزای شاخص شده و همچون سایر شاخص‌ها دارای ویژگی‌های برابری و نه عدالت‌محور است.

با توجه به نتایج بررسی‌ها در پژوهش حاضر و همچنین مقایسه نتایج شاخص‌ها با نظرسنجی انجام‌شده، این شاخص‌ها دارای مزایایی هستند؛ ولی می‌توان در پژوهش‌های آتی در این زمینه، شاخص‌هایی ساخت که منطبق‌تر بر تعریف عدالت و نماگر دقیق‌تری از وضعیت، چگونگی و روند عدالت در کشور باشد.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی

این مقاله حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان

تمام نویسندگان در آماده‌سازی این مقاله مشارکت کرده‌اند.

تعارض منافع

بنابه اظهار نویسندگان، در این مقاله هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

تعهد کپی‌رایت

طبق تعهد نویسندگان، حق کپی‌رایت (CC) رعایت شده است.

References

- Amid, H. (2010). *Amid dictionary*. Tehran: Ashja Press. (Persian)
- Barro, R. J., & Lee, J.-W. (2000). *International data on educational attainment*. Received from: www.cid.harvard.edu.
- Blakey, N. (2005). *Designing social studies* (translated into Farsi by Hasan Chavoshian). Tehran: Ney. (Persian)
- Eivazlou, H. (2010). A review of social and economic justice criteria based on Islamic Shariat. *Islamic Economics Studies*, 2(4), 5-26. (Persian)
- Eivazlou, H., & Karimi Rizi, M. (2015). Identifying and measuring the justice and practicality indexes in bank system. *Islamic Economics Studies*, 8(1), 121-146. (Persian)
- Ezzati, M. (2014). Designing the mixed indexes of justice based the constitution of Iran and its evaluation during a period of 8 years. *Economic Strategy*, 3(10), 205-261. (Persian)
- (2016). *A report of Islamic economy of Iran*. Tehran: Economic Research. (Persian)
- (2018). *Micro-economics*. Tehran: Samt. (Persian)
- Ezzati, M., Seif, A., & Maleki, M. (2013). Index of economic discrimination as a basis for soft threat and its evaluation in the Islamic Republic of Iran. *Strategic studies of Basij*, 16(61), 117-149. (Persian)
- Farabi, A. (1992). *Civilized politics* (translated into Farsi by Jafar Sajadi). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. (Persian)
- Hadovinia, A. (2003). *Economic human from the perspective of Islam*. Qom: Institute of Culture and Islamic Thought Press. (Persian)
- Hakimi, M., et al. (1989). *Life*. Tehran: Maktab Nashr al-Saghafeh al-Islamieh. (Persian)
- Hoffman, F. (2018). *Economic justice and welfare for all*. Germany: Globethics.
- Hor Ameli, M. (1983). *Tools of Shi'at in learning Shi'at's issues*. Tehran: Maktab al-Islami. (Persian)
- Ibn Majeh, M. (1997). *The experience of Ibn Majeh* (researched by Mohammad Foad Abdolbaghi). Beirut: Dar Al-Fekr. (Persian)
- Inglehart, R., & Norris, P. (2003). *Rising tide: Gender equality and cultural change*. New York: Cambridge University Press.

- Khandoozi, E. (2019). *Designing and analyzing the mixed indexes of social justice in Iran*. Tehran: Imam Sadegh University Press. (Persian)
- Khandouzi, H., Mostafavi, A., & Sarabadani, H. (2019). Design and estimation of the Combined Index of Social Justice in Iran. *Parliament and Strategy*, 27(102), 5-41. (Persian)
- Khodapanah, M., Ansari, E., & Zara Nezhad, M. (2016). Estimating the mixed index of Islamic economy and analyzing its changing trend in Iran. *Economic Research*, 16(63), 167-194. (Persian)
- Kibasi, T., & Jacobs, M. (2018). *Prosperity and justice: A plan for the new economy*. Polity Press.
- Kuran, T. (1992). The Economic System in Contemporary Islamic Thought. In K. S. Jomo (Ed.), *Islamic Economic Alternatives*. London: Macmillan.
- (1993). The Economic Impact of Islamic Fundamentalism. In M. E. Marty & R. S. Appleby (Eds.), *Fundamentalisms and the State*. Chicago: University of Chicago Press.
- (2004). *Islam and Mammon: The Economic Predicaments of Islamism*. Princeton: Princeton University Press.
- Lewis, B. (2002). *What went wrong? Western impact and the middle eastern response*. New York: Oxford University Press.
- (2003). *The crisis of islam: Holy war and unholy terror*. New York: Random House.
- Mir, J. (1999). *Economy of development* (translated into Farsi by Gholamreza Azad Armaki). Tehran: Ney. (Persian)
- Mirakhor, A. (2003). *The general characteristics of an islamic economic system*. New York: Global Scholarly Publication.
- Motahari, M. (1980). *A review of principles of Islamic economy*. Tehran: Hekmat Press. (Persian)
- Rawls, J. (1999). *A theory of Justice*. US, Oxford University Press.
- Rehman, S., & Askari, H. (2010). *An Economic IslamicityIndex*. Berkeley Electronic Press.
- Sadoogh, M. (1992). *In presence of the jurist*. Qom: Teacher's Community in Qom. (Persian)
- Seyed Noorani, M., & Khandoozi, E. (2012). The theoretical principles of economic justice in Islam. *Journal of Iran's Economic Essays*, 9(17), 105-109. (Persian)
- (2016). Estimating the mixed index of economic justice from the Islamic perspective in Iran. *Majles and Rahbord*, 23(85), 57-84. (Persian)

- Shakeri, A., Momeni, F., Khadem Zadeh, A., & Makhzan Mousavi, H. (2019). An introduction for the mixed indexes of economic justice through Islamic approach. *Islamic Economics Studies*, 19(74), 5-33. (Persian)
- Sharp, D. (2014). *Justice and Economic: Violence in Transition*. Springer
- Siddiqi, M. N. (1981). *Muslim Economic Thinking*. Jeddah: International Centre for Research in Islamic Economics, King Abdul Aziz University.
- Smith, A. ([1776] 1965). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. New York: Modern Library.
- ([1790], 2002). *The theory of moral sentiments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tabatabai, M. (1996). *Al-Mizan for interpreting Quran*. Beirut: Scientific Institute of Information. (Persian)
- Toosi, M. (1986). *The correctness of regulations*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamieh. (Persian)
- Website of World Justice Project: worldjusticeproject.org/rule-of-law-index
- Website of Central Bank of Iran. Received from: <https://www.cbi.ir>. (Persian)
- Website of Global Banks. Received from: <https://www.Worldbank.org>. (Persian)
- Website of Statistics of Iran. Received from: <https://www.amar.org.ir>. (Persian)
- Yousefi Sheikh Robat, M., & Afsharieh, M. (2016). Analyzing the economic performance of Iran from the perspective of justice. *Islamic Economics Studies*, 63(3), 39-67. (Persian)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی